

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆ. ԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

Բանալի բառեր – արտալեզվական գործոններ, արևմտահայերենի որակավորման դասընթացներ, լեզվական նորմ, ամառային դպրոց, արևելահայերեն, լեզվի պահպանում, լեզվական նահանջ, հայերեն կրթություն ստանալ, հայաշատ համայնքներ, ընթերցանության պակաս, գերիշխող լեզու, լեզվական որակ

Արդի հայերենագիտության մեջ և այլուր գրական արևմտահայերենի մշակման և պահպանման խնդիրների նկատմամբ ուշադրությունն աննախադեպ է: Եվ դա ունի հիմնավոր պատճառներ: Արևմտահայերենը հայտընվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի «վտանգված լեզուներ»-ի ցանկում. այն աստիճանաբար դադարում է ընդհանուր հաղորդակցման լեզու լինելուց հենց սփյուռքահայերի համար: Տարբեր հաշվարկներով՝ հայկական սփյուռքում արևմտահայերենով հաղորդակցվում է ընդամենը 1.7-2 մլն մարդ: Օրեցօր նվազում է նաև այդ թիվը: Պատճառը, սակայն, մեզ բաժին ընկած ճակատագրի ու մեր լեզվի յուրահատուկ պատմության մեջ չէ միայն: Համաշխարհայնացման արդի պայմաններում հայրենի հողից տարագիր եղած հանրության համար, երբ վերջինս անմիջական ու առանձնաբար սերտ կապի մեջ չէ բնաշխարհի հետ, երբ օտար միջավայրը և արտաշխարհի հասարակական ու քաղաքական զարգացումները գնալով դառնում են պարտադրող, ազգային լեզվի ու մշակույթի պահպանությունը դառնում է դժվարին խնդիր:

Խնդրի լուծումը նախ և առաջ ենթադրում է պատճառների հետևողական և մանրակրկիտ ուսումնասիրություն, ապա նաև գործունեության իրական և հստակ ծրագրի մշակում: Հարցի վերաբերյալ մեր դիտարկումները հանգել են հետևյալին:

Արևմտահայերենի նահանջի հիմնական պատճառները: Գրական արևմտահայերենի այսօրվա վիճակը հուսադրող քիչ բան ունի: Զարգացման հեռանկարներն առավել քան անորոշ են: Հայկական սփյուռքի պայմանները գնալով լեզվի համար դառնում են աննպաստ և անհեռանկար: Արևմտահայերենը ցավալիորեն նահանջում է: Պատճառները բազմազան են:

Նահանջի առաջին և հիմնական պատճառներից մեկը **Սփյուռքում լեզվի պահպանումն ու զարգացումը ղեկավարող կենտրոնի չգոյությունն է:**

Աշխարհի տարբեր կողմերում սփռված հայությանը ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբելը դժվարին գործ է: Բայց այդ գործը երիցս դժվար է, երբ խոսքը վերաբերում է լեզվին: Կենտրոնը պիտի ուղղություն տար, հա-

մախամբեր ուժերը լեզվական մեկ և նույն նպատակի շուրջ. այն է՝ կազմակերպել արևմտահայերենի պահպանման ու մշակման գործը: **Մփյուռքը դժբախտությունն ունեցավ այդպիսի կենտրոն երբևէ չունենալու:** Եղան անհատներ՝ գործի ու գաղափարի նվիրյալներ՝ Լևոն Շանթ, Արսեն Ղազիկյան, Շավարշ Նարդունի, Հակոբ Օշական, Զարեհ Մելքոնյան, Պետրոս Հաճյան: Այսօր էլ կան ու գործում են շատերը՝ Լիբանանում՝ Անդրանիկ Կոսնյան, Արմենակ Եղիայան, Կարո Առաքելյան, Հունաստանում՝ Հարություն Քյուրքճյան, Միացյալ Նահանգներում՝ Հովսեփ Նալբանդյան, Միրիայում՝ Հակոբ Չոլաքյան և ուրիշներ: Անհատական այդ ջանքերը, սակայն, այդպես էլ չդարձան հավաքական ուժ, չվերածվեցին նպատակային և համախումբ գործունեության:

«Հսկիչ» կեդրոնի մը» բացակայությունը Պետրոս Բեդիրյանը համարում է արևմտահայերենի «գոյութեան ու զարգացումի ճամբուն վրայ եղած մեծագույն խոչընդոտներից մեկը. «Այս բոլորին ուղղակի հետեւանքը կ'ըլլայ անհատական ճաշակներու թելադրութիւնը,- գրում է նա,- քիչ թէ շատ դասական կրթութիւն ստացած մեկը, վստահ իր գիտելիքներուն, կը տրուի կարծել թէ ի՛ր գիտցած Հայերէնը ճիշդ է, ընդունելի, եւ այլն: Թող որ վերը յիշուածներու (Օշականներ, Թեքեյաններ, Շահնուրներ, Վահե-Վահյաններ և այլք – Յու. Ա.) աշակերտներուն շարքերն ալ օրէ օր կը նոսրանան, եւ ասպարէզը բնականաբար կը մնայ հայերէնի ուժացող դասաւանդութեանց հետեւած մարդոց»¹:

Արևմտահայերենի նահանջի երկրորդ հիմնավոր պատճառը հայերենով կրթություն ստանալու անհեռանկարն է: Հայերենով բարձրագույն կրթություն ստացած հայ երիտասարդը այսօր Մփյուռքում իր կեցության խնդիրները լուծելու մեծ դժվարություններ ունի, հետևաբար խուսափում է այդ կրթությունն ստանալուց: Մփյուռքի հայագիտական միակ բարձրագույն հաստատության՝ Բեյրութի Հայկազյան համալսարանի հայերենագիտության բաժնում ամեն տարի ուսանելու է գալիս ընդամենը մեկ-երկու հայ ուսանող: Մփյուռքահայ մտավորականների զավակներն այսօր գերադասում են կրթություն ստանալ ոչ թե Երևանի պետական համալսարանում, այլ եվրոպական բուհերում: Մինչդեռ ընդամենը երեք-չորս տասնամյակ առաջ պատկերը բոլորովին այլ էր. 1960-1990-ական թվականներին Հայաստանի տարբեր բուհերում անվճար ուսում են ստացել ավելի քան 1000 մփյուռքահայ ուսանողներ:

Երրորդ պատճառը կամ գործոնը երբեմնի հայաշատ և կենսունակ համայնքների աստիճանական տարրալուծումն է: 1950-1960-ականների պատերազմական գործողությունների և վերջին տարիների ռազմական ու սոցիալական խժոժությունների հետևանքով ծանր հարվածներ կրեցին Եգիպ-

¹ Պետիրեան Պ., Եկեք ճիշդ խօսինք ու գրենք, Պոստոն, 1993, էջ 6:

տոսի և **Իրաքի** հայերը: Երբեմնի հայաշատ համայնքները խեղճացան, սփռվեցին աշխարհով մեկ, թուլացավ կապը արմատների հետ:

Լիբանանը վերջին տասնամյակներին կորցրեց իր երբեմնի գերակայությունը Սփյուռքում: Հայկական սփյուռքը գրկվեց սնուցող ու կենսունակ հզոր երակից, բայց մանավանդ ոգեշնչող կենտրոնից: 1975 թ. ծայր առած քաղաքացիական պատերազմը սկիզբ դրեց մինչև օրս շարունակվող արտագաղթի. հայության քանակը էապես նվազեց՝ 150.000-ից հասնելով 60.000-ի, պակասեց դպրոցների թիվը՝ 60-ից իջնելով 28-ի, աշակերտների թիվը՝ 25.000-ից՝ 7000-ի: Ըստ որում, Լիբանանում դպրոցահասակ հայ երեխաների թիվը այսօր հաշվվում է մոտ 14.000, բայց հայկական դպրոց է հաճախում նրանց միայն կեսը՝ 7.000-ը: Եվ սա այն դեպքում, երբ ամենահեռավոր հայկական դպրոցը ընդամենը կես ժամվա ճանապարհի վրա է¹:

Միրիայի իշխանությունների և այսպես կոչված զինված ընդդիմության միջև շարունակվող պատերազմի պատճառով ծանր կացության մեջ հայտնվեց Միրիո հայկական գաղութը: Երբեմնի 80.000-անոց շեն համայնքից այսօր գրեթե խլյակներ են մնացել (ընդամենը մեկ տասնամյակ առաջ Միրիայում գործող հայկական դպրոցների թիվը երեք տասնյակից ավելի էր)²: Միրիահայերից շատերը (մոտ 12.000) Հայաստան եկան. հայրենիքում ապաստանած սիրիահայ աշակերտների թիվը անցնում է 1000-ից: Մյուսները գաղթեցին Լիբանան և այլուր: Շատերը հանգրվանեցին նախկին Խորհրդային Միության տարածքում՝ վերջնականապես խզելով կապը արևմտահայ արմատների հետ:

Նահանջում է նաև Ստամբուլը՝ արևմտահայ մշակույթի երբեմնի հզոր կենտրոնը: Ըստ սոցիոլոգիական հարցման արդյունքների՝ ներկայումս արևմտահայերենով հաղորդակցվում է պոլսահայերի ընդամենը 18%-ը³: Նվազում է նաև հայկական կրթօջախներում սովորող աշակերտների թիվը: 1972-1973 ուսումնական տարում Ստամբուլում գործել է հայկական 32 վարժարան՝ 7.366 աշակերտով: 2009-2010 ուսումնական տարում վարժարանների թիվը իջել է 16-ի. կեսից ավելի չափով պակասել է աշակերտների թիվը՝ հասնելով 3.029-ի⁴: Ֆինանսական խնդիրների և աշակերտների թվի նվազման պատճառով փակվել են նաև մի շարք մասնավոր

¹ Տե՛ս Հայկական ինքնության խնդիրները 21-րդ դարում. Գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2013, էջ 30-35:

² Տե՛ս **Հարությունյան Ն.**, Լիբանանի և Միրիայի հայկական դպրոցները, Երևան, 2002, էջ 205-206:

³ Տե՛ս «21-րդ ԴԱԸ», Երևան, 2011, թիվ 4, (38), էջ 47:

⁴ Վիճակագրական այս տվյալները հեղինակը վերցրել է Պոլտ Հայոց պատրիարքարանից, Ուսուցչական միությունից և «կարգ մը վարժարաններէն»: Տե՛ս **Գույումճեան Ս.**, Ակնարկ մը ստամպուլահայ վարժարաններու իրականութեան, Ստամպուլ, 2010, էջ 51:

վարժարաններ՝ Պերպերեան, Տայեան, Տիպար կրթարան (Սուլթանյան), Պեզազյան, «Նոր դպրոց» և այլն¹:

Լեզվական նահանջի հիմնավոր պատճառ է նաև Մփյուռքի հայ երիտասարդության շրջանում ընթերցանության և հայերենի նկատմամբ հետաքրքրության մեծ պակասը: Ավելորդ չէմ համարում այս հարցի առիթով հիշեցնել հայ սփյուռքի ճակատագրով մտահոգ լիբանանահայ մտավորական գործիչ Արմենակ Եղիայանի տազնապը. «Նոյն այս յիսնամեակին էր, որ արևմտահայերէնը կորսնցուց իր հիմնական նեցուկներէն ընթերցասիրութիւնը ևս՝ թէ՛ հրապարակագրական, թէ՛ գեղարուեստական առումով: Կարգ մը հաշիւներ ու վկայութիւններ ցոյց կու տան, որ Լիբանանի մէջ 60-ական թուականներուն լիբանանահայ մամուլը՝ իր չորս օրաթերթերով, գրական երկու շաբաթաթերթերով և երկու ամսագրերով, չհաշուած տարեգիրքերը, պարբերաթերթերն ու պաշտօնաթերթերը, միասնաբար լոյս կը տեսնէր աւելի քան 20.000 տպաքանակով և յամառօրէն կ'ընթերցուէր աւելի քան 100.000 հայու կողմէ: Այս ընթերցողները ընդհանրապէս չափահասներ էին, 18-20-ը անցածներ, որոնց համար ընթերցումը իրենց ուսումին շարունակութիւնն էր և կը լրացնէր անոր բացը: Ասոր վրայ պէտք է աւելցնել ընթերցումը գրական և այլ բնոյթի, յատկապէս թարգմանական երկերու, որոնց տպաքանակը միջին հաշուով 2-3 հազար էր և յաճախ կը կրկնուէր. Ա. Ծառուկեանի «Թուրթ առ Երևան»-ը մինչև 60-ականները ունեցած է 12 հրատարակութիւն: Արդի սերունդները անոր անունն իսկ չեն գիտեր»²: Այսօր լիբանանահայ պարբերաթերթերի ընդհանուր տպաքանակը չի անցնում 5 հազարը, և եղածն էլ դժվարությամբ է իրացվում:

Արևմտահայերենի նահանջի գլխավոր պատճառներից մեկը **Մփյուռքում լեզվի մասնագետների պակասն է:** Ավելի ստույգ՝ հայերենագիտական բարձր որակի չգոյությունը: «Կարելի չէ աչք գոցել. Մփիւռքի մէջ, ներկայիս, սով է Հայերէնի ուսուցիչներու, աւելի մեծ սով՝ ճիշդ արեւմտահայերէնի տիրապետող ուսուցիչներու»³: Մփյուռքը բոլոր ժամանակներում էլ ունեցել է այդ պակասը: Սակայն վերջին շրջանում զանազան հաստատությունների փակումը (Մելքոնյան վարժարան, Նշան Փալաջյան ճեմարան, որը հիմնադրվել է 1929 թ. և ունեցել բեղմնավոր գործունեություն, Համազգային հայագիտական բարձրագույն հիմնարկ և այլն), հայեցի կրթության նկատմամբ աճող անհետաքրքրությունը, նվիրյալների մի ամբողջ սերնդի՝ ասպարեզից հեռանալը ստեղծեցին ծանր կացություն: Միրողական մակարդակով ուսուցումը, դասագրքերի պակասը, նյութական սղությունը և մի շարք այլ հանգամանքներ դժվարացնում են մայրենիի դասավանդումը: Տակավի՛ն 1960-ական թվականներին Հայաստանի սփյուռքահայերի հետ մշակութային կա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 26:

² Տե՛ս Հայկական ինքնության խնդիրները 21-րդ դարում, էջ 34-35:

³ **Պետրեան Պ.**, նշվ. աշխ., էջ 6:

պերի կոմիտեն կազմակերպում էր սփյուռքահայ ուսուցիչների որակավորման ամենամյա դասընթացներ. յուրաքանչյուր տարի մոտ 50 ուսուցիչ մասնակցում էր օգոստոսյան խորհրդակցությունների և կամրնտրական դասընթացների: Վերջին երկու տարիներին Սփյուռքի նախարարության կազմակերպած ամառային դպրոցի դասերին արևմտահայ ուսուցիչների մասնակցության չափը (տարեկան 3 կամ 5 ուսուցիչ) շատ հեռու է գոհացուցիչ լինելուց: **Արևմտահայերենի վրա գնալով մեծանում է գերիշխող լեզուների ազդեցությունը. խոսքը մասնավորապես անզլերենի մասին է:** Այս լեզվից ոչ միայն գրական արևմտահայերենին են անցնում առանձին ոճեր ու ձևեր, այլև նրա ուժեղ ազդեցությամբ էապես աղավաղվում է կենդանի խոսակցական հայերենը: Սփյուռքահայի խոսքում սովորական են դառնում անզլերենով համեմված արտահայտությունները՝ *մեկ քանի խոսք չենք ըրինք, օթոս փարքինգ ըրի, աքսիդանի մեջ ինկեր էի, ֆրիվելը էքզիթ ըրի, մյուզիք կը լսեի:* Դա խզում է առաջ բերում արևմտահայերենի խոսակցական և գրական տարբերակների միջև, որը և խաթարում է լեզվի բնականոն զարգացումը:

Հիմնավոր պատճառ է նաև գուտ լեզվական գործոնը. վտանգված է արևմտահայերենի լեզվական որակը: Նշված արտալեզվական գործոնները և լեզվական մի շարք այլ հանգամանքներ պատճառ դարձան արևմտահայերենի՝ երբեմնի կոկիկ ու հղկված գրական լեզվի նկարագրի աղավաղումին: Նորմավորման շրջանից ի վեր՝ XX դարասկզբից սկսած, գրական արևմտահայերենը երբեք այսքան «լքուածութեան ու անտիրութեան մատնուած» չի եղել: Արտասանական զուգաձևերի բազմազանություն, երկակի ուղղագրություն ունեցող բառերի առատություն, էական խզում արտասանության և ուղղագրության կանոններում, օտար բառերի տառադարձության անորոշ ու բարձիթողի վիճակ, ամենաթողություն քերականական տարբերակների գործածության մեջ, պարբերական մամուլի լեզվի անվերահսկելի կացություն. այս բոլորը միասին գրական արևմտահայերենի բախտը համառորեն մղում են դեպի զարգացման տխուր անհեռանկար:

Արևմտահայերենը 2010 թ. ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից ճանաչվեց **վերջնականապես վտանգված լեզու:** Չանց եմ առնում հետնաբեմերում քննարկվող շարժառիթները: Բայց ուզում եմ հիշել, որ այդ կարգավիճակում հայտնված լեզուները բնութագրվում են հատկանիշներով, որոնք, մեղմ ասած, տազնապ են հարուցում. այդ լեզուն երեխաները այլևս տանը չեն սովորում ու չեն գործածում որպես մայրենի լեզու, էապես նվազում է լեզուն կրողների բացարձակ թվաքանակը, ընկնում է վտանգված լեզվի կենսունակությունը, դժվարանում է միջսերնդային փոխանցումը, անկում են ապրում լրագրողական և վարչական կիրառությունները, զգալիորեն պակասում է այդ լեզվով հրատարակվող գրականությունը¹:

¹ Տե՛ս <http://azbarez.com/83944/western-armenian-in-peril-unesco%E2%80%99s-recognition-and-the-question-of-contemporary-literature-in-the-exilic-language/>

Արևմտահայերենի պահպանման հեռանկարը: Կարելի է նշել արևմտահայերենի նահանջի նաև այլ նշաններ: Մակայն կարծում եմ, որ ասվածը արդեն իսկ վկայում է, որ արևմտահայերենի պահպանման համար այսօր աննախադեպ ծանր պայմաններ են ստեղծվել Սփյուռքում: Այս պարագաներում արևմտահայերենը կենդանի պահելու հիմնական կենտրոնը մնում է Հայրենիքը:

Վերջին երկու տասնամյակում Հայաստանում մեծ աշխատանք է կատարվել այդ ուղղությամբ. ստեղծվել են արևմտահայերենի դասագրքեր ու ձեռնարկներ, հրատարակվել է արևմտահայերենի նոր բառարան, արևմտահայերենին վերաբերող թեմաներով պաշտպանվել են տասնյակից ավելի ատենախոսություններ, մի շարք բուհերում բացվել են արևմտահայերենի ուսուցման դասընթացներ, ԵՊՀ-ում հիմնարկվել է սփյուռքագիտության ամբիոն, որի ուսումնական ծրագրում առանձնահատուկ տեղ ունեն արևմտահայերենի ուսուցումը և ուսումնասիրությունը, նույն ամբիոնում ամենայն հավանականությամբ այս տարվանից կգործի սփյուռքահայ ուսուցիչների համար նախաձեռնված արևմտահայերենի երկամյա ուսուցման ծրագիրը, ընթացքի մեջ է Սփյուռքի համար արևմտահայերենի միասնական դասագրքի ստեղծման գործը, ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում բացվել է արևմտահայերենի ուսումնասիրության բաժին, երկու տարի է՝ ԵՊՀ-ին կից սփյուռքահայերի համար գործում է Ամառային դպրոցը՝ արևմտահայերենի արագացված ուսուցման ծրագրով: Կարելի է շարունակել թվարկումների այս շարքը: Բայց անելու դեռ շատ բան կա, ինչպես, օրինակ՝ Սփյուռքի հանրալեզվաբանական վիճակի հետազոտություն, տարբեր տիպի բառարանների ստեղծում, ուսանողների փոխանակում ու փոխայցելություններ, երկլեզվյան դասագրքերի ստեղծում և մանավանդ Սփյուռքում արևմտահայերենը որպես երկրորդ լեզու ուսուցանելու փորձի տարածում և այլն: Վերջին շրջանում արևմտահայերենի պահպանման և մշակման համատեքստում հաճախ է խոսվում մեր գրական լեզվի երկու տարբերակների՝ **արևելահայերենի և արևմտահայերենի մերձեցման մասին:** Հարցը քննարկման առարկա է եղել դեռևս գրական աշխարհաբարի նորմավորման շրջանում: Հնչել են տարաբնույթ կարծիքներ ու առաջարկներ՝ հաճախ իրարամերձ:

XIX դարի վերջին Մանուկ Աբեղյանը Էջմիածնի «Արարատ» պարբերաթերթի էջերում հանդես եկավ առաջարկներով: Երկու գրականների միության խնդիրը որակելով չափազանց կարևոր ու անհրաժեշտ՝ նա միացումը հնարավոր էր համարում միայն քաղաքական մեծ հեղաբեկումների կամ «մի ուրիշ նշանաւոր հանգամանքի» դեպքում¹: Հետևաբար նրա առաջարկները ուղղորդվեցին միայն երկու գրականների մերձեցման խնդրին: Դրանք, սա-

¹ Տե՛ս **Աբեղեան Մ.**, Մեր երկու գրական լեզուի միութեան խնդիրը, «Արարատ», 1897, թիւ 9-10, էջ 424-431, թիւ 11-12, էջ 494-503:

կայն, մնացին թղթի վրա՝ ընդամենը հարուցելով արևմտահայ հատվածի մեծ դժգոհությունը, քանի որ արևելահայ երիտասարդ լեզվաբանը զիջումներ էր պահանջում միայն արևմտահայերենից: Բացի այդ, Աբեղյանի առաջարկություններում չափազանց մեծ էր նորմավորող մասնագետի միջամտության չափը՝ մի բան, որ սկզբունքորեն հակասում է լեզվի բնականոն զարգացման օրինաչափություններին:

Հարցը լուրջ քննարկումների առարկա դարձավ XX դարասկզբին արևմտահայ պարբերական մամուլի էջերում («Անահիտ» (Փարիզ), «Արևելք» (Կ. Պոլիս), «Բյուզանդիոն» (Կ. Պոլիս) և այլն): 1911 թ. Պոլսի «Ազատամարտ» շաբաթաթերթը հանդես եկավ հարցարանով՝ «Հայ գրական լեզուի ինդիքը» խորագրով, որի հիմնական հարցադրումը վերաբերում էր արևելահայերենի և արևմտահայերենի փոխհարաբերությանը: Հարցը ձևակերպված էր այսպես՝ «Բանաւոր (այստեղ՝ տրամաբանական – Յու. Ա.) եւ պատեհ կը գտնէ՞ք ձուլում մը՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան աշխարհաբարներու միջեւ եւ ի՞նչ պայմաններով: Եթէ կը մերժէք այդ գաղափարը, ի՞նչ են ձեր պատճառաբանութիւնները»¹: Հարցարանին արձագանքեցին շատերը՝ շուրջ երկու տասնյակ մտավորականներ, քաղաքական և հոգևոր գործիչներ՝ Արշակ Չոպանյան, Դանիել Վարուժան, Ղազարոս Աղայան, Վրթանես Փափազյան, Հովհաննես Գազանճյան, Ռուբեն Զարդարյան, Ալեքսանդր Շիրվանզադե, Արտաշես Հարությունյան, Հակոբ Քյուֆեճյան (Հակոբ Օշական), Բաբգեն Եպիսկոպոս, Միքայել Վարանդյան, Կարապետ Բասմաջյան, Ստեփան Լիսիցյան և ուրիշներ: Հնչեցին հստակ և իրատեսական գնահատումներ: Եղան նաև փոխադարձ մեղադրանքներ և անձիշտ հարցադրումներ: Հայտարարվեց, օրինակ, որ լեզուն մեզանում պառակտված է, «բաժանուած է խորթ, հակամարտ հատուածների» (689), որ արևմտահայերենը չի կարող ինքնուրույն քաղաքակրթության լեզու դառնալ, և որ «արեւմտեան հայերու գրական սկզբնաւորութիւնը ...բնաշխարհիկ աղբիւրէն չբխեցաւ» (403): Այլ տեսակետի կողմնակիցները, սակայն, մերձեցումն ու ձուլումը անհրաժեշտ համարեցին արևմտահայերենի դրական ներգործությունը արևելահայերենի վրա ապահովելու համար, քանի որ «անձիշդ կերպով «Արեւելեան» անունը կրող մեր թոյլ, մեղկ, անջիղ – հետեւաբար իսկապէս Արեւելեան - գրականութիւնը պէտք ունի «Արեւմտեան» կոչուած ցնցող, հուժկու, և՛ եթէ կարելի է ըսել՝ առնական գրականութեան պատուաստման» (626): Իրավացիորեն նկատվեց, որ որևէ մերձեցում, առավել ևս ձուլում արհեստականորեն կամ մի քանի անհատների կամքով չի կարող կատարվել. «Լեզուական երեւոյթները անկախ են փափաքներէ, կամայականութիւններէ» (Ա. Հարությունյան, 15): Դա պէտք է լինի «քաղաքական հանգամանքների բարեհաջող փոփոխութեամբ և երկար ժամանակի ընթացքում» (Ղ. Աղայան, 746): Հարցի լուծման

¹ «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, 1911, էջ 626: Այս պարբերաթերթից հղումները կտրվեն շարադրանքում. փակագծերում կնշվի միայն էջը:

մեջ առաջնային նշանակություն տրվեց նաև տնտեսական գործոնին: «Մի շոգեկառք,- գրում է Միքայել Վարանդյանը,- Ղարսից Էրզրում, Իգդիրից դեպի Վան՝ աւելի գործ կը կատարէ լեզուների միացման տեսակետից, քան մեր բոլոր գրագետների բաղձանքները: Մերձեցումը, ձուլումը անխուսափելիորեն կը կատարւի, երբ քաղաքական յարաձուն ազատութիւնների շնորհիւ, առեւտրական ու արդիւնաբերական յարաբերութիւնները Ռուսահայի ու Թիւրքահայի միջեւ հետզհետէ կը կենդանանան, կ'աճի նաեւ մտաւոր հաղորդակցութիւնը, շփումը երկու տարբեր յատուածների միջեւ» (692): Ա. Շիրվանզադէն, անդրադառնալով հարցադրմանը, նշում է. «Թողնենք, որ երկու բարբառներն էլ զարգանան անկախ և ազատ: Ապագան ինքը կ'որոշի նրանց ճակատագիրը» (781): «Լեզուները կ'ապրին մեր հասողութենէն ազատ,- նկատում է Հակոբ Օշականը,- ...Ձուլում մը ոչ կարելի է, ոչ ալ փափաքելի: ...Միացումի այդ անկարելիութիւնը երբեք վրդովիչ ալ չէ: Երկու բարբառները իրարմէ զանազանող տարբերութիւնը այնքան թեթեւ է, որ գրագետներուն ինքնատպութիւնը կը բաւէ այդ անջրպետը լեցնելու: Ահարոնեանը կը սիրենք, վասն զի իր մէջ գրական կարգ մը գեղեցկութիւններ նոյն իսկ մութի մէջ կը թողուն լեզուական յարդարումը: Շիրվանզադէի խառնակ լեզուն անգամ հաճոյքով կը ներենք իրեն, վասն զի իր գրքերը մեծ չափով գրականութեան շահեկանութիւնը ունին: Ու կը հաւատամ թէ Պոլսահայերուն լաւագոյն գրողները կը հասկցուն ու կը սիրուն Կովկասի մէջ ալ» (733-734): Եղան նաև փոխգիջումներով մեր լեզվի երկու տարբերակները իրար մերձեցնելու առաջարկներ (Վ. Փափագյան, Յ. Շահրիկյան):

1911 թ. վերջին համարներից մեկում «Ազատամարտը» ամփոփեց բանավեճի արդյունքները: Հարցադրման վերաբերյալ ընդհանուր կարծիքն այն էր, որ արևելահայերենի և արևմտահայերենի միացման և մեկ միասնական լեզվի ստեղծման հիմնական նախադրյալը քաղաքական հեղափոխումներն են: Խոսքը Հայաստանի արևելյան և արևմտյան հատվածների միացման մասին է: Իսկ մերձեցումը հնարավոր է իրականացնել ոչ թե անհատների կամքով, այլ լեզվի բնականոն զարգացման ճանապարհով, որին ամենից առաջ նպաստելու է երկու հատվածների միջև տնտեսական, մշակութային և այլ կարգի հարաբերությունների ընդլայնումը:

Լեզվական այդ բանավեճից անցել է հարյուր տարի: Խնդիրը ժամանակ առ ժամանակ նետվում է քննարկումների հրապարակ: Տասնամյակները, սակայն, թե՛ քաղաքական և թե՛ գուտ լեզվական առումով, շատ բան չեն փոխել: 1991 թ. տպագրված հողվածներից մեկում ամփոփելով հայոց գրական լեզվի միասնության խնդրի վերաբերյալ իր դիտարկումները՝ Մ. Ասատրյանը հանգում է հետևյալ եզրակացությանը. «Արևմտահայերենը և արևելահայերենը փոխադարձորեն հասկանալի են, ուրեմն և նրանց գոյության փաստից ողբերգություն սարքելն անիմաստ է... հայ ազգային լեզվի միասնության խնդիրը սոսկ լեզվական հարց չէ, այլ միաժամանակ արտա-

լեզվական հարց է և կարող է լուծվել միայն քաղաքական փոփոխություններով կամ հեղափոխումներով¹:

Լեզվական փոխազդեցությունների համար բարենպաստ պայմաններ են ստեղծվել վերջին տարիներին, քանի որ անհամեմատ ընդլայնվել են Սփյուռք-Հայրենիք կապերը: Փոխազդեցության նշանները ակնհայտ են. արևելահայերենը մեծապես օգտվում է արևմտահայերենի բառապաշարից՝ իր բառային կազմը հարստացնելով հայերենի բառակազմական միջոցներով կերտված նորաբանություններով և կամ դուրս մղելով արդեն գործածության մեջ եղած օտար բառերը: Իր հերթին արևմտահայերենը նկատելիորեն կրում է արևելահայերենի քերականական համակարգի ինչ-ինչ ազդեցություններ: Թե ինչ չափով և ինչ ուղղությամբ կրնաան փոխթափանցումները, ցույց կտա ժամանակը: Ի վերջո, մեր լեզվի երկու տարբերակների գոյությունը այսօր հաղորդակցման դժվարություններ չի ստեղծում. սփյուռքահայր առանձնակի դժվարությունը չունի հասկանալու արևելահայերեն, արևելահայերս էլ առանձնապես չենք դժվարանում ընկալելու արևմտահայ խոսքը:

Մի կողմ թողնելով հարցի հնարավոր կարգավորման այլևայլ ուղիների վերաբերյալ քննարկումները՝ ցանկանում եմ ուշադրություն հրավիրել Սփյուռքի մի կարևոր ձեռնարկումի վրա: Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ Առաջինի նախաձեռնությամբ վերջերս Լիբանանում ստեղծվել է **«Արևմտահայերենի պաշտպանության հանձնաժողով»**, որի կազմում ընդգրկված են շուրջ հիսուն ազգայիններ՝ Սփյուռքի գրեթե բոլոր գաղթավայրերից ու խավերից: Հանձնաժողովը, ինչպես իրազեկվում է, գործելու է «մօտաւորապէս լեզուի ակադեմիայի կարգավիճակով»՝ նպատակ ունենալով վերացնելու կամ գեթ **նվազեցնելու արևմտահայերենի զարգացումը կասեցնող խոչընդոտները**²: Հանձնաժողովում ընդգրկված չեն հայաստանաբնակ անդամներ: Սակայն գործով մտահոգ հայաստանցիներս չենք կարող անմասն մնալ այս նախաձեռնումին: Գործակցության հարմար միջոց կարող է լինել Հայաստանում նման մի հանձնախմբի ստեղծումը, որը, սերտ կապի մեջ լինելով հիշյալ հանձնաժողովի հետ, իր փորձառությամբ և մասնագիտական կարողություններով և կամ աջակցության այլ ձևերով մեծապես կնպաստի ընդհանուր գործին՝ արևմտահայերենի պահպանությանը, քանզի արևմտահայերենը ոչ միայն մշակութային հարստություն է, այլև ազգային ինքնության պահպանման կարևորագույն գործիք ոչ միայն Սփյուռքում, այլև Հայաստանում:

¹ Բանբեր Երևանի համալսարանի (ԲԵՀ), 1991, թիվ 3, էջ 104-105:

² Տե՛ս Հայկական ինքնության խնդիրները 21-րդ դարում, էջ 40:

Yuri Avetisyan – *Western Armenian: Problems and Perspectives*

The present state of Western Armenian literary language is not encouraging. The prospects of development are more than uncertain. The Western Armenian language is painfully retreating. The non-existence of guidance from one centre, the lack of specialist teachers, the strong influence of dominant languages, the lack of reading habits of the younger generation of the Diaspora, the gradual decomposition of once prosperous communities (Lebanon, Syria and elsewhere), the endangered linguistic quality of Western Armenian and a variety of factors persistently lead the prospect for the development of Western Armenian to lack of any prospect. In these conditions the main haven of protection of the Western Armenian language remains Armenia. In recent decades much work has been done in this connection: dictionaries and textbooks have been published, courses of Western Armenian have been organized in the corresponding departments of universities, a specified number of hours have been spared for teaching Western Armenian in public schools, a summer school with an accelerated learning program attached to Yerevan State University has been opened for Diaspora Armenians, the scientific interest towards Western Armenian has substantially grown, etc. The expansion of Armenia-Diaspora relations has created favorable conditions for the convergence of the two versions of Armenian. Armenia-Diaspora cooperation is the main prerequisite for successfully crowning the protection of Western Armenian.